

bölümünde (s. 207-237) *el-Muğnî*'den hareketle Kâdî Abdülcebbâr'ın Sâbiîlik ve putperestlikle ilgili görüşlerini, diğer bir bölümünde de (s. 239-259) hristiyanların doktrinleri hakkındaki yaklaşımlarını tahlil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, V, 9, 21, 25, 28-30, 41-44, 55-70, 71-79, 80-84, 86-151; XV, 21, 45-50, 73, 109-146; XVI, 138-144; ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 291-297, 576-584; a.mlf., *Teşbitü delâ'ili'n-nübüve* (nşr. Abdülkerîm Osman), Beyrut 1386/1966, I, 91-128; II, 401-416, 434-435, 489-497; G. Monnot, *Penseurs musulmans et religions iraniennes: 'Abd al-Jabbar et ses devanciers*, Paris 1974; a.mlf., *Islam et religions*, Paris 1986, s. 207-237, 239-259; S. M. Stern, "Quotations from Apocryphal Gospels in 'Abd Al-Jabbar", *Journal of Theological Studies*, XVIII, London 1967, s. 34-57; a.mlf., "Abd al-Jabbar's Account of How Christ's Religion Was Falsified by the Adoption of Roman Customs", a.e., XIX (1968), s. 128-176; S. Pines, "Gospel Quotations and Cognate Topics in 'Abd al-Jabbar's Tathbit in Relation to Early Christian and Judeo-Christian Readings and Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, IX, Jerusalem 1987, s. 195-278.

MUSTAFA SİNANOĞLU

KÂDÎ ABDÜLVEHHÂB

(القاضي عبد الوهاب)

Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali
b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî
(ö. 422/1031)

Mâlikî fakihî.

7 Şevval 362'de (11 Temmuz 973) Bağdat'ta doğdu. Bağdat-Rakka arasındaki Rahbe (Miyâdîn) şehrini kuran Abbâsî Emîri Mâlik b. Tavk'ın (ö. 260/874) soyundan tanınmış bir aileye mensuptur. Mâlikîler'in Bağdat'taki imamlarından olan Ebû Bekir el-Ebherî, Ebû Bekir el-Bâkılânî, İbnü'l-Cellâb, İbnü'l-Kassâr, Hüseyin b. Muhammed ed-Dekkâk el-Askerî, İbn Şâzân el-Bağdâdî ve Ebû Hafs İbn Şâhîn gibi âlimlerden ders okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Irak bölgesindeki Bâderâyâ ve Bâkûsâyâ ile Siirt (İs'ird) ve Dînever şehirlerinde kadılık yaptı. Ömrünün sonuna doğru içine düştüğü ekonomik sıkıntılar yüzünden, ticaretle uğraşan bir kardeşinin bulunduğu Kahire'ye göç etti. İmam Şâfiî aleyhinde söylediği bir söz üzerine Şâfiî mezhebi mensuplarının kendisine zarar vermesinden korktuğu için Bağdat'tan ayrıldığı da söylenir. İbn Asâkir, Kâdî Abdülvehhâb'ın Mısır'a giderken Şevval 419'da (Kasım 1028) Dimaşk'a uğradığını kaydeder (*Târîhu Dimaşk*, XXXVII, 337, 338). Yine bu yolculuğu sırasında uğ-

radığı Maarretünnu'mân'da şair Ebû'l-Alâ el-Maarî'ye misafir olmuş ve Maarî onun fakihlik ve şairliğini öven beyitler söylemiştir (bazı şiirleri için bk. İbn Besâm eş-Şenterînî, VIII, 516-529).

Kahire'de Mâlikî kadılığı yapan Abdülvehhâb, burada Mağrib ve Endülüs'e gitmeye niyetlenerek bölge ulemâsı ve bazı dostlarıyla görüşüp davet aldıysa da bu seyahati gerçekleşmedi. Hac için Mekke'de bulunduğu bir sırada hacılardan Müstansır-Billâh'ın Mısır'da Mâlikî mezhebi mensuplarına baskı yaptığını duyunca kendisine bir mektup göndererek durumu sordu, o da kendisine söylentilerin aslının olmadığını belirten bir cevap yazdı (a.g.e., VIII, 520-521).

Kâdî Abdülvehhâb, gerek Irak gerekse Mısır'daki kadılıkları sırasında eğitim ve öğretimle meşgul olup pek çok öğrenci yetiştirdi. Bunlar arasında İbn Amrûs el-Bağdâdî, Abdülhak b. Hârûn es-Sikillî, hocasına yakınlığı ve bağlılığı dolayısıyla "Gulâm Abdülvehhâb" lakabı ile tanınan Ebû'l-Fazl Müslim b. Ali ed-Dimaşkî, İbnü's-Şemmâh el-Gâfikî, Hatîb el-Bağdâdî ve Ebû İshak eş-Şîrâzî gibi âlimler bulunmaktadır. Talebesi Hatîb el-Bağdâdî ile bir diğer talebesinden naklen İbn Asâkir'in ve Kâdî İyâz'ın kaydettiğine göre Kâdî Abdülvehhâb Şâban 422'de (Ağustos 1031) Kahire'de vefat etti ve Karâfetüsuğrâ Kabristanı'nda İmam Şâfiî, İbnü'l-Kâsım ve Eşheb el-Kaysî'nin mezarlarına yakın bir yere gömüldü. Muvaffakuddin b. Osman ve İbn Hallikân ise ölüm tarihini 14 Safer 422 (10 Şubat 1031) olarak verirler.

Kâdî Abdülvehhâb, eserleri ve görüşleriyle Mâlikî mezhebinin usul ve fûrûunun gelişmesine büyük katkıda bulunan müctehid imamlardandır. Hatîb el-Bağdâdî, ondan daha fakih bir Mâlikî âlimiyle karşılaşmadığını belirtirken (*Târîhu Bağdâd*, XI, 31) Bâkılânî de talebelerinden Ebû İmrân el-Fâsî ile Abdülvehhâb'ın bir araya gelmeleri halinde İmam Mâlik'in ilminin toplanmış olacağını söyler (Kâdî İyâz, VII, 246). Kâdî Abdülvehhâb'ın rivayet ve görüşleri mezhep içerisinde büyük bir öneme sahip olup kendi eserleri yanında Mâlikî kaynaklarında ve özellikle Karâfi'nin *ez-Zahîre*'sinde geniş şekilde iktibas edilmiştir. Mâlikî doktrini Ebû Bekir el-Bâkılânî ve İbnü'l-Kassâr gibi fakih ve usulcülerden alan Kâdî Abdülvehhâb bunu İbn Rüşd, Bâcî ve Şehâbeddin el-Karâfî gibi sonraki âlimlere ulaştıran halkayı teşkil eder. Fâtımîler'in siyaset icabı Mısır'da Hanefî ve Mâlikî mezhepleri yerine

kadılık görevini Şâfiî mezhebi mensuplarına vermeleri sebebiyle zayıflayan Mâlikî mezhebinin burada tekrar güçlenmesi onun sayesinde olmuştur (Râî el-Endelûsî, s. 307). "İki Muhammed (İbn Sahnûn ile İbnü'l-Mevvâz), iki şeyh (İbn Ebû Zeyd ile Ebû Bekir el-Ebherî) ve iki kadî (Kâdî Abdülvehhâb ile İbnü'l-Kassâr) olmasaydı Mâlikî mezhebi ortadan kalkardı" sözü de onun mezhebin tarihindeki rolüne işaret etmektedir. Kâdî Abdülvehhâb hocaları Ebherî, Bâkılânî, İbnü'l-Kassâr ve İbnü'l-Cellâb ile birlikte, mezhep içindeki Mısır ve Kuzey Afrika ekollerinden farklı olarak diğer mezheplerin görüş ve metodlarını daha yakından tanıma, kendi görüşlerini onlarıkiyle karşılaştırma, kıyas, re'y ve farazî fıkha daha çok önem verme gibi özellikleriyle temayüz eden Irak mektebinin son büyük temsilcilerinden biridir.

Eserleri. 1. *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (I-II, nşr. Hamîş Abdülhak, Mekke 1415/1995). Müellifin daha önce kaleme aldığı iki hacimli eseri *el-Mümeħhid* ile *Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd'e* giriş mahiyetinde muhtasar bir çalışmadır. Hükümlerin delilleri yanında diğer mezheplerin görüşlerinin de zikredildiği eser pek çok Mâlikî fıkah kitabına kaynak olmuştur. 2. *et-Telkîn fi'l-fıkhi'l-Mâlikî*. Mâlikî mezhebinin temel metinlerinden biri olan bu muhtasar eser, Muhammed Sâlis Saîd el-Gânî tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak neşre hazırlanıp yayımlanmıştır (Mekke 1416/1995). Kitap üzerine bizzat müellifin tamamlanmamış şerhinden başka (Karaviyyîn Ktp., nr. 355) İbn Bezîze *Ravzatü'l-müstebîn fi Şerhi't-Telkîn* ve Muhammed b. Ali el-Mâzerî *Şerhu't-Telkîn* adıyla birer şerh yazmışlardır. İbn Bezîze şerhinin talâk bahsinin sonuna kadar olan kısmı, Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de Muhammed b. Hüseyin Ali Bekrî (1415/1994), Mâzerî şerhinin sehiv bahsinin sonuna kadar olan kısmı da yine aynı üniversitede Zekî b. Muhammed Abdürrahîm Buhârî (1414/1993) tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlanmıştır. 3. *el-Muḳaddime fi'l-uşûl. et-Telkîn'e* giriş niteliğinde olup ef'âl-i mükellefinden bahseden bu küçük risâleyi Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî, İbnü'l-Kassâr'ın *el-Muḳaddime fi'l-uşûl*'ü ve diğer bazı usul risâleleriyle birlikte yayımlamıştır (Beyrut 1996, s. 227-234). Nâşir ayrıca Kâdî Abdülvehhâb'ın çeşitli eserlerinden usulle ilgili bazı bölümleri de derleyip aynı eser içinde neşretmiştir (s. 235-308). 4. *Uyûnü'l-mecâlis*.

İbnü'l-Kassâr'ın hilâfa dair *'Uyûnü'l-edile* adlı eserinin muhtasarı olup Ambay b. Keybâkâh tarafından neşredilmiştir (I-V, Riyad 1421/2000). 5. *el-İsrâf 'alâ nüketi mesâ'ili'l-hilâf* (I-II, Tunus, ts.; I, II, nşr. el-Ceyb b. Tâhir, Beyrut 1420/1999). Bedevî Abdüssamed eserini hadislerini *el-İthâf* adlı çalışmasında tahrîc etmiştir (I-IV, Dübey 1420/1999). 6. *el-Mümehhid fî şerhi Muhtaşarı Ebî Muhammed İbn Ebî Zeyd*. İbn Ebû Zeyd'in *Muhtaşarü'l-Müdevvene*'sinin yarısı üzerine yapılmış bir şerhtir. Eserin V. cildine ait bir nüsha, Mekke'de Ümmülkurâ Üniversitesi'ne bağlı Ma'hedü'l-bahsi'l-ilmî'deki yazmalar merkezinde bulunmaktadır (Fıkhü Mâlikî, nr. 48). 7. *Şerhu Risâleti İbn Ebî Zeyd*. İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî mezhebinin temel metinlerinden olan *er-Risâle*'sinin şerhi olup bir cildi Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'de kayıtlıdır (nr. 625 K.). 8. *en-Nezâ'ir fi'l-fıkh* (Karaviyyîn Ktp., nr. 382/2, vr. 26^a-54^b). 9. *Şerhu Fuşûlî'l-ahkâm ve beyânü mâ medâ bihi'l-'amel 'inde'l-fukahâ' ve'l-hükkâm* (Karaviyyîn Ktp., nr. 382/1, vr. 1^b-25^b; Cidde, Mektebetü'l-Melik Abdülazîz, Fıkhü Mâlikî, nr. 110). Brockelmann'ın kaydettiği *Gurerü'l-muhâdara ve ru'ûsü mesâ'ili'l-münâzara* (I, 660) ayrı bir kitap değil bu eserin muhtevasıyla ilgili olarak önsözde geçen bir ifadedir (M. Âbid el-Fâsî, I, 375). 10. *en-Nuşra li-mezhebi imâmi dâri'l-hicre*. Eserin yüz cüzden oluştuğu ve Kahire'de bir Şâfiî kadılıkudâtı tarafından satın alınarak imha edildiği kaydedilir (Râî el-Endelüsî, s. 297-298). 11. *el-İfâde*. Karâfi *ez-Zahîre*'nin başında, ikinci mukaddime olarak verdiği ve *Tenkihu'l-fuşûl fi'ilmî'l-uşûl* olarak adlandırdığı kısımda fıkıh usulüyle ilgili bilgileri özetlediği (I, 55-161) dört kitaptan ilki olarak bu eseri zikreder. Ancak *Şerhu Tenkihi'l-fuşûl fi'htişâri'l-Mahşûl*'ün önsözünde eserini yalnızca Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahşûl*'ünden özetlediğini belirtip diğer kitaplardan söz etmez.

Kâdî Abdülvehhâb'ın kaynaklarda adı geçen diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-Müdevvene* (yarım kalmış), *el-Edille fi mesâ'ili'l-hilâf*, *Evâ'ilü'l-edille fi mesâ'ili'l-hilâf beyne fukahâ'i'l-mille*, *er-Red 'ale'l-Müzenî*, *el-Cevhere fi'l-mezâhibi'l-'aşere*, *el-Burûk (el-Furûk) fi mesâ'ili'l-fıkh*, *et-Telhiş fi uşûlî'l-fıkh (el-Mulahhas)*, *el-Mefâhir (el-Ecvibetü'l-fâhire) fi uşûlî'l-fıkh* (eserlerinin bir listesi için bk. *el-Ma'üne*, neşredenin girişi, I, 40-47).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'üne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (nşr. Hamîş Abdülhak), Mekke 1415/1995, neşredenin girişi, I, 18-99; a.mlf., *el-Mukaddime fi'l-uşûl* (nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî), Beyrut 1996, s. 227-234, 259-287; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 31; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, s. 168-169; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre*, VIII, 515-529; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Rabat 1402/1982, VII, 220-227, 246; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXXVII, 337-341; İbn Rüşd, *Fehârisü'l-Beyân ve't-tahşîl* (haz. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Beyrut 1411/1991, I, 276-277, 350; Muvaffakuddin b. Osmân, *Mürşidü'z-züvâr ilâ kubûri'l-ebrâr* (nşr. Muhammed Fethî Ebû Bekir), Kahire 1415/1995, s. 456-463; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, III, 219-222; Karâfi, *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1994, I, 55-161; XIV, 290-291, 361, 379; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVII, 429-432; Nübâhî, *Târîhu kudâtî'l-Endelüs* (nşr. Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut 1415/1995, s. 60-62; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzeheb*, s. 159-160; Râî el-Endelüsî, *İntişârü'l-fakîri's-sâlik li-tercihi mezhebi'l-İmâm Mâlik* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân), Beyrut 1981, s. 297-298, 307; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, Beyrut 1403/1983, XIII, 407, 456, 468; *Keşfü'z-zunûn*, I, 481; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 660; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahfûzâtı Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399-1403/1979-83, I, 375-376; III, 233, 249-250.

FERHAT KOCA

KÂDÎ BEYZÂVÎ

(bk. BEYZÂVÎ).

KÂDÎ el-CÜRCÂNÎ

(bk. CÜRCÂNÎ, Ebû'l-Hasan).

KÂDÎ el-FÂZİL

(القاضي الفاضل)

Ebû Ali el-Kâdî el-Fâzîl
Muhyiddîn (Mücîrüddîn) Abdürrahîm
b. Ali b. el-Hasen el-Askalânî
(ö. 596/1200)

Selâhaddin-i Eyyûbî'nin veziri,
Dîvân-ı İnşâ başkanı, edip ve şair.

15 Cemâziyelâhîr 529'da (2 Nisan 1135) Askalân'da doğdu. Hayatının ilk yıllarını babasının kadılık yaptığı Filistin'deki Bey-sân şehrinde geçirdi. Babasının yanı sıra Ebû Tâhir es-Silefi, Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir ve Osman b. Ferec el-Abderî gibi âlimlerden istifade etti. Edebiyat ve dinî ilimler sahasında kendini gösterdi. Daha sonra babası onu bilgisini ve üslûbunu geliştirmesi için Kahire'ye gönderdi. Kahire'de Muvaffakuddin İbnü'l-Hallâl, İbn Kâdûs ve Reşid b. Zübeyr gibi inşâ kâtiplerinin yanında mesleğini geliştirdi; 549'da (1154) İskenderiye'ye giderek Dîvân-ı İn-

şâ'da İbn Hadîd'in yanında çalışmaya başladı. Yazdığı evrakın Kahire'de çok beğenilmesi üzerine Fâtımî Halifesi Zâfir-Biemrillâh'a tavsiye edilip Kahire'ye çağrıldı. Tarihçi Umâre el-Yemenî, onun Fâtımî Veziri el-Melikü'l-Âdil Rûzzîk b. Talâî tarafından Kahire'ye çağrıldığını söyler. Buna göre Kâdî el-Fâzîl 557 (1162) yılında Kahire'ye gitmiş olmalıdır.

Kâdî el-Fâzîl, bir müddet sonra Dîvân-ı İnşâ başkanı Muvaffakuddin İbnü'l-Hallâl'in emekli olması üzerine yeni vezir Şâver b. Mücîr tarafından Dîvân-ı İnşâ başkanlığına getirildi (558/1163). Fâtımî kumandanı Dirgâm idareyi ele geçince Vezir Şâver, Nüreddin Mahmud Zengî'den yardım istemek için Dimaşk'a gitti. Bu sırada Kâdî el-Fâzîl, Şâver'in oğlu Kâmil ile birlikte hapse atıldı (Ramazan 558/Ağustos 1163). Dirgâm'ın, Nüreddin Mahmud'un Şîrkûh el-Mansûr kumandasında gönderdiği ordu karşısında yenilmesi ve yakalanıp öldürülmesi üzerine Şâver ikinci defa vezir oldu (Cemâziyelâhîr 559/Mayıs 1164). Kâdî el-Fâzîl, bu ara dönem hariç ömrünün son yıllarına kadar Fâtîmîler ve Eyyûbîler'in Dîvân-ı İnşâ başkanlığını yaptı. 564 (1169) yılında Şîrkûh'un ve ardından Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Fâtımî veziri olmasından sonra da aynı göreve devam etti. Selâhaddin sultan olunca bir vezir tayin etme ihtiyacı duymadı. Kâdî el-Fâzîl onun bu görevi yerine getiren en büyük yardımcısı olarak kaldı. Selâhaddin'in ölümüne kadar (589/1193) vezir ve Dîvân-ı İnşâ başkanı olarak çalışan Kâdî el-Fâzîl, onun ölümünün ardından Dimaşk'ta yerine geçen büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Nüreddin Ali'nin veziri Ziyâeddin İbnü'l-Esir ile anlaşamadı. Bunun üzerine Kahire'ye giderek Selâhaddin'in ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz'in Dîvân-ı İnşâ'sında çalışmaya başladı. 7 Rebîülâhîr 596 (26 Ocak 1200) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Mukattam dağı eteklerindeki Karâfetüssuğrâ'da defnedildi. Selâhaddin'in onun hakkında, "Bu topraklara sizin kılınçla sahip olduğumu sanmayın, ben bu yerlere Fâzîl'in kalemıyla sahip oldum" dediği nakledilmektedir (İbnü'l-İmâd, IV, 327).

Dirayeti, bilgisi ve kültürü sebebiyle "Kâdî", güzel ahlâkı ve meziyetleri dolayısıyla "Fâzîl" lakabını alan Kâdî el-Fâzîl'ın ifade ve üslûbuna çok itina gösterdiği, yazı yazarken yüzünün ve dudaklarının çeşitli şekiller aldığı, âdeta bütün organları ile yazı yazdığı kaydedilmektedir (İbn Ebû Usaybia, II, 205). Oğlu Kâdî el-Eşref Bahâeddin Ebû'l-Abbâs Ahmed de hüküm-